

JULKAISUFOORUMI TIEDEPOLITIIKAN VÄLINEENÄ

ILKKA NIINILUOTO

Kansainvälisen politiikan professori Heikki Patomäki esittää artikkelissaan “Julkaisuluokittelun politiikka: teknologia ideologiana” (2011) murskaavan arvion julkaisufoorumiksi kutsutusta tieteellisten aikakauslehtien, julkaisusarjojen ja kustantajien laatuluokituksesta. Hänen mukaansa luokitus on vailla “ontologista perustaa tai normatiivista oikeutusta”, alistaa yliopistoa “voitontavoittelulle ja teknologialle ideologiana”, kumoo tutkimuksen “tosi-asialliset toimintaedellytykset” ja toimii vastoin yliopistojen vapauden ja autonomian ihanteita.

Jykevien argumenttiansa tueksi Patomäki viittaa myös minun kirjoitukseeni teknologiasta vuodelta 1984. Näin hän pääsee vihaamaan, että asemani julkaisufoorumin ohjausryhmän puheenjohtajana olisi jollain tavoin ristiriitainen. Patomäki jättää kuitenkin mainitsematta tieteen laadun arviointia koskevat ajatukset, jotka esitin jo samana vuonna (ks. Niiniluoto 1984) ja joita olen kehittänyt ja puolustanut miltei kolmenkymmenen vuoden ajan (ks. Niiniluoto 2011). Siksi onkin aihetta kiittää Patomäkeä haasteesta ja vastata osoittamalla, että hänen habermasilainen näkökulmansa johtaa ennakkoluuloiseen ja harhaiseen arvioon julkaisufoorumin luonteesta ja vaikutuksista.

Julkaisufoorumin rakentaminen

Tieteellisten Seurain Valtuuskunta perusti keväällä 2010 julkaisufoorumi-hankkeen arvioimaan laadullisesti tieteellisinä julkaisukanavina käytettäviä aikakauslehtiä, julkaisusarjoja ja kustantajia. Aloitteen teki Suomen yliopistot ry Unifi Norjan, Tanskan ja Euroopan tiedesäätiön antamien mallien mukaisesti. Varat julkaisufoorumin koordinaattorin ja projektisihteerin palkkaamiseen myönsi opetus- ja kulttuuriministeriö. Hankkeen ohjausryhmässä ovat olleet mukana TSV:n, Unifi:n, Suomalaisen Tiedeakatemian, Suomen Akatemian, OKM:n, Kansalliskirjaston, CSC:n ja Suomen yliopistokirjastojen neuvoston edustajat.

Ensimmäisenä toimensaan ohjausryhmä hyväksyi tieteen kentän jakamisen 23 alueeseen. Kullekin niistä perustettiin 6–12 tieteellisen asiantuntijan muodostama paneeli, jonka jäseniksi pyydettiin ehdotuksia yliopistoilta, tiedeakatemioidelta, tieteellisistä seuroilta ja sektoritutkimuslaitoksilta. Ehdotusten perusteella työhön valittiin 200 panelistia. Tiedeyhteisöä edustavien paneelien tehtävänä on ollut luokitella omien tieteenalojensa julkaisukanavat kolmelle tasolle. Tason 1 edellytyksenä on julkaisukanavan

tieteellisyys, mikä tarkoittaa erikoistumista tieteen tutkimustulosten julkaisemiseen, tieteenalan asiantuntijoista muodostuvaa toimituskuntaa ja tieteenalan parhaiden käytäntöjen mukaista laadunarviointia, ennen kaikkea vertaisarviointia. Tasolle 2 on luokiteltu 20% lehdistä ja sarjoista ja 10% kirjankustantajista, pääsääntöisesti eri tieteenalojen johtavia kansainvälisiä kanavia, joissa tutkijat eri maista julkaisevat parhainta tutkimustaan. Korkeimmalle tasolle 3 on vielä eroteltu tason 2 lehdistä ja sarjoista 25% huippu korkean laadun ja vaikuttavuuden perusteella.

Vuoden 2011 loppuun mennessä tasoluokituksen sai noin 19 500 lehteä ja julkaisusarjaa sekä noin 1 200 kirjankustantajaa. Tämä on jonkin verran vähemmän kuin Norjan ja Tanskan malleissa, mutta etuna on luonnon- ja lääketieteisiin painottuvan Thomson Reutersin ylläpitämän ISI Web of Science julkaisutietokannan täydentäminen mm. Australian luokituksessa tason A saaneilla julkaisukanavilla sekä aineistoilla, joita on käyttänyt European Science Foundation (ESF) luokitteluprojektissaan European Reference Index for the Humanities (ERIH). Lisäksi mukaan on voitu ottaa useita satoja kotimaisia sarjoja ja kustantajia.

Hankkeesta on tehty mahdollisimman avoin ja läpinäkyvä. Ohjausryhmän ja paneelien työn etenemistä on voinut jatkuvasti seurata hankkeen verkkosivuilta www.tsv.fi/julkaisufoorumi/. Julkistusseminaari 6.2.2012 piti vaihtaa suurempaan saliin, johon mahtui runsaat 200 osanottajaa. Nyt valmistunutta tasoluokitusta on tarkoitus jatkuvasti päivittää lisäämällä vuosittain nohuttuneita tai uusia lehtiä ja tarkistamalla tasoluokituksia kolmen vuoden välein.

Tasoluokituksen perusteista

Julkaisufoorumi-hankkeen toteutuksesta on käyty jonkin verran keskustelua mm. politiikan tutkimuksen, hallintotieteen ja oikeustieteen paneelin osalta (Palonen ja Rinne 2011). Patomäki ei varsinaisesti puutu toteutuksen yksityiskohtiin, vaan totaali-kielteisesti tyrmää sen edellytyksenä olevat oletukset. Mutta onko todella niin, että näin massiivisella julkaisukanavien tasoluokituksella ei ole ontologista perustaa tai normatiivista oikeutusta? Eihän tiede ole latteaa, vaan tutkijoiden ja heidän suoritustensa välillä on laatueroja. Yksittäisten artikkelien tieteel-

linen laatu ja tärkeys vaihtelevat riippuen siitä, miten hyvin ne on tehty: miten menetelmät on hallittu ja johtopäätökset perusteltu, mikä on evidenssin ja tulosten uutuusarvo suhteessa aikaisempaan tietoon. Tieteellisten julkaisusarjojen laatu riippuu siitä, miten hyviä kirjoituksia niissä keskimäärin ilmestyy. Siksi Patomäen olisi kriittisenä realistina tullut tarkastella niitä mekanismeja, jotka tuottavat ja legitimoivat laatuun ja tärkeyteen liittyviä arviointeja. Näistä merkittävien on asiantuntemukseen pohjautuva tieteellisen ja akateemisen toiminnan vertaisarviointi (*peer review*) (vrt. Niiniluoto 2011, luku 6).

Tieteen ja yliopiston laadun voi sanoa olevan sitä, mitä akateeminen tiedeyhteisö pitää laadukkaana. Tämän toteamuksen mukaan ei ole mitään tahoja tiedeyhteisön ulkopuolella, joka voi säätää tai määrätä tieteellisen laadusta ja sen kriteereistä.

Vertaisarvioinnin muunnelmia ovat asiantuntijamenettelyt yliopistojen rekrytoinnissa, refereejärjestelmä tieteellisissä lehdissä, kilpailtujen tutkimusvarojen jako hankkeille arvioinnin perusteella sekä tieteenalojen ja yliopistojen kansalliset arvioinnit.

Erityisen tärkeä vertaisarvioinnin muoto on aikakauslehtien soveltama referee-käytäntö, joka alkoi kehittyä ensimmäisten tieteellisten lehtien myötä Royal Societyn piirissä 1660-luvulta lähtien (ks. Merton 1973, luku 21). Tieteessä pätee julkisuusperiaate, jonka mukaan tieto edellyttää tutkimustulosten julkaisemista tiedeyhteisön saavutettavaksi, mikä takaa tutkijalle kunnian ja oikeuden uuden tiedon keksijänä, mahdollistaa tuloksia koskevan kriittisen keskustelun ja tulosten käytön uusissa tutkimuksissa (ks. Niiniluoto 2003). Julkaisujen laadun ennakkoarviointi on keino, jolla tiedeyhteisö ylläpitää hyvän tutkimuksen standardeja. Näin referee-järjestelmä osaltaan takaa, että reiluna kilpailuna uudesta tiedosta tiede on vapaata ja autonomista. Julkaisut arvostetuissa aikakauslehdissä ovat tieteellisiä meriittejä – samoin kuin niihin liittyvät toimittajan, toimitusneuvoston jäsenen ja arvioitsijan tehtävät.

Tutkimuksen laatutaso kohosi tutkimus- ja yliopistopolitiikan keskeiseksi puheenaiheeksi 1980-luvulla, kun edellisellä vuosikymmenellä oli ryhdytty kehittämään erilaisia toimintaa kuvaavia tiedeindikaattoreita. Näihin kuuluvat viittausindeksit, jotka kertovat tieteellisen artikkelin saamasta huomiosta muiden tutkijoiden piirissä. Viittaukset ovat ensisijaisesti julkaisujen aiheuttaman sysäyksen tai vaikutuksen mittareita, mutta voivat heijastaa myös tut-

kimuksen laatua ja tärkeyttä – sikäli kuin laadukkaat artikkelit tyypillisesti herättävät tiedeyhteisössä huomiota (vrt. Niiniluoto 1984). Vastaavasti tieteellisen lehden vaikutuskerroin (*impact factor*) kertoo, kuinka usein siinä ilmestyviin artikkeleihin keskimäärin viitataan suhteessa alan kaikkiin viittauksiin. Siten nämä kertoimet antavat yhden kriteerin erottaa alan lehdistä korkeatasoisimmat tai ainakin eniten huomiota saavat. Tietotekniikan kehittyessä onkin rakennettu suuria sähköisiä tietokantoja, jotka mittaavat erityisesti luonnontieteissä ja lääketieteessä artikkeleiden ja tutkijoiden saavutuksia viittausten määrien avulla. Sen sijaan monilla teknisten tieteiden aloilla sekä humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla tällaisten julkaisutietokantojen kattavuus on ongelmallinen, sillä ne eivät ota huomioon kongressisarjoja, kokoomateoksia ja monografioita eikä kansallisilla kielillä tapahtuvaa julkaisemista.

Julkaisujen määriä ja viittauksia koskevia kansainvälisiä vertailutietoja käytettiin Suomen Akatemian 2009 toteuttamassa arvioinnissa, jossa tuli esiin huoli maamme tieteen tason lievistä notkahduksesta. Viittaustietojen käyttöä yliopistojen ja tutkimuslaitosten toiminnan arvioinnissa on käsitelty myös CSC:n koordinoiman Raketti-hankkeen julkaisurekisteriosiossa (JURE), jonka sitaatiotyöryhmän tulokset suomalaisten Web of Science -julkaisuista ja niiden vaikuttavuudesta julkistettiin vuoden 2011 lopulla (ks. OKM 2011b). Tällä tavoin saatavan kokonaiskuvan kannalta ongelmana on kuitenkin humanistisia ja yhteiskuntatieteellisiä aloja koskevien julkaisu- ja viittaustietojen puutteellisuus. Tältä osin julkaisufoorumi tarjoaa vaihtoehdon, jonka perustamisen tarkoitus oli erityisesti ottaa huomioon muutoin paitsioon jäävät ihmistieteiden julkaisut.

Julkaisufoorumin etuna on nojautuminen tietoihin, joiden perustana ovat tiedeyhteisössä suoritettujen laatuarviot. Lainaan omaa kirjoitustani vuosikymmenien takaa:

Miltei kaikilla tieteenaloilla on suhteellisen selvästi erottuva joukko arvostettuja kansainvälisiä julkaisusarjoja, joilla on tiukka hyväksymiskynnyks. Jauch ja Glueck (1975) väittävät, että paras tapa arvioida yliopiston professorin suoritusta tutkijana on laskea hänen artikkeliansa lukumäärä näissä julkaisusarjoissa. Koska tieteenharjoittajat eivät itse luota näin yksinkertaiseen mittariin, Jauch ja Glueck suosittelivat, että mukaan laskettuja artikkeleita painotetaan niiden

ilmestymispaikan laatua ilmaisevan kertoimen avulla. ... Tämä indikaattori on informatiivisuudesta huolimatta vielä melko karkea, sillä se ei ota huomioon yhden julkaisusarjan sisällä esiintyvää tasovaihtelua, jonka alan asiantuntija voi helposti todeta. Lisäksi se ei sellaisenaan anna perustetta verrata eri alojen tutkijoita toisiinsa, koska eri tieteillä on vaihteleva julkaisurakenne (monografioiden ja artikkelien keskinäinen painotus, artikkelien erilainen koko, julkaisutiheys, jne.)... Yhtä vuotta koskevien tietojen pohjalta ei voi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä tutkijan tai laitoksen aktiivisuudesta, vaan tähän tarvitaan yleensä 'tutkimusprofiilin' seuraamista useiden vuosien ajalta. (Niiniluoto 1984, 248–249.)

Tässä onkin varsin pitkälle muotoiltuna idea järjestelmästä, joka 2000-luvun alussa toteutettiin Norjassa, Tanskassa ja Australiassa – kuitenkin sillä varauksella, että julkaisufoorumin ajatellaan soveltuvan arvioitaessa suuria julkaisumääriä, kuten yliopiston tai tutkimuslaitoksen vuotuista tuotantoa, mutta yksittäisten artikkelien tai tutkijoiden arvioinnissa se ei voi korvata julkaisujen sisältöön paneutuvaa vertaisarviointia.

Julkaisufoorumia on jo ehditty arvostella siltä pohjalta, että vertaisarviointia tieteessä pidetään konservatiivisena. Esimerkiksi Harmaakorpi ja Aula (2011) väittävät, että vaikuttavina pidetyissä julkaisuissa samanmieliset arvioijat suosivat vakiintuneita näkemyksiä, kun taas valtavirrasta poikkeaville läpimurroille täytyy etsiä sijaa marginaalisista julkaisuista. Tämä ei kuitenkaan saa tukea siitä, että tosiasiaassa tiede on erinomaisen menestyksellistä kilpailua uusista oivalluksista. Asiantuntijat eivät aina toki ole erehtymättömiä arvioissaan. Olen itsenkin kokenut, että hyvissäkin lehdissä voi saada itselleen ennakkoluuloisen ja vanhakantaisen refereen. Silti korkeatasoisissa tieteellisissä lehdissä, joissa on paljon tarjontaa ja alhainen hyväksymisprosentti, on tyypillisesti parhaat arvioitsijat, jotka osaavat tunnistaa ja arvostaa omaa alaa eteenpäin vieviä luovia tuloksia (Niiniluoto 2012). Marginaalisissa julkaisuissa esiteltävät ideat menevät hukkaan, jos ne eivät tule alan tutkijayhteisön tietoisuuteen.

Samaan tapaan julkaisufoorumin panelistit saattavat olla erimielisiä ja erehtyväisiä arvioidessaan julkaisukanavien laatua. Siksi heillä on ollut käytössään aikaisempia kansainvälisiä arvioita ja mahdol-

lisesti myös impaktitietoja. Järjestelmää tullaan tarkistamaan vuosien varrella uusien tasoarviointien kautta.

Patomäki (2011) vastustaa julkaisuluokittelua huomauttamalla tutkimuksen hyvyyden ja huonouden riippuvan kontekstista. Tämä kuitenkin perustuu julkaisufoorumin väärään lukutapaan: luokitus ei koske yksittäisiä tutkimuksia, vaan lehtiä ja kustantajien sarjoja julkaisukanavina. Vaikka tason 1 kanavassa voi esiintyä yksittäisiä keskitasoa laadukkaampia artikkeleita tai monografioita, ja tason 2 kanavassa keskitasoa heikompia julkaisuja, jälkimmäisen kanavan keskimääräinen laatu riittävän suurien julkaisumäärien osalta on edellistä korkeampi. Urheiluvirtauksena voi todeta, että Suomen mestaruus jossain lajissa saatetaan joskus voittaa paremmalla tuloksella kuin olympiafinaalin pistesijat, mutta silti pääsy kansainvälisille kilpailuille on merkittävä ja tavoiteltava saavutus.

Julkaisufoorumin käyttötarkoitus

Edellä on jo argumentoitu, että julkaisufoorumia ei pidä käyttää yksittäisten julkaisujen tai tutkijoiden laadun arviointiin eikä tieteenalojen välisiin vertailuihin. Silti laadukkaiden sarjojen tunnistamisella on kannustava vaikutus, joka voi saada suomalaiset tutkijat nostamaan ambitiotasoaan (Niiniluoto 2010). Norjan ja Tanskan kokemukset osoittavat, että julkaisufoorumi voi lisätä tutkijoiden laatutietoisuutta ja tavoitetasoa ja näin kohottaa kansallisesti tieteen tasoa. Sen sijaan Australiassa omaksuttu jäykkä järjestelmä (tasot A*, A, B ja C), jota väärällä tavalla sovellettiin yksittäisiin tutkijoihin, ei onnistunut palvelemaan aiottua tarkoitustaan ja siitä luovuttiin keväällä 2011.

Julkaisufoorumi tarjoaa tiedepoliittisen välineen suurten julkaisumäärien ja samaa tutkimusalaa edustavien julkaisujen vertailuun. Tästä syystä opetus- ja kulttuuriministeriö ja yliopistot ovat nähneet sen tuloshajausta palvelevana kannustavana keinona tutkimuksen ja opetuksen laadun kohottamiseksi. Julkaisufoorumi täydentää yliopistojen ja tutkimuslaitoksien tutkimustietokantoja ja auttaa toiminnan tulosten seurannassa ja ohjaamisessa. Tältä osin se on yksi laadunvarmistuksen keinoista, jota voi soveltaa vertaisarvioinnin (kuten Research Assessment Exercise eli RAE) ja bibliometrinen menetelmien

(kuten viittausedeksin) ja muiden palkitsevien käytäntöjen rinnalla.

Suomen Akatemian ja säätiöiden tutkimusvarojen kohdentaminen perustuu vahvasti hakemusten arviointiin ja kilpailuun. Sen sijaan yliopistojen perusrahoituksen jako on perustunut pääasiallisesti määrällisiin kriteereihin: yhteistä kakkua jaettaessa keskeisinä tekijöinä ovat olleet maisterin ja tohtorin tutkintojen tavoitteet ja suoritukset. Opetusministeriön rahoitusmalliin kaudelle 2010–12 lisättiin tutkimuksen ja opetuksen laatuun ja vaikuttavuuteen liittyviä indikaattoreita. Mukana on tieteellisten julkaisujen määrä painolla, joka merkitsee yliopistojen kokonaisrahoituksesta kuitenkin vain alle 2% osuutta.

Jos julkaisufoorumissa julkaisujen laatuluokat pisteytetään, yliopiston tieteellistä tulosta voidaan mitata julkaisujen karkean lukumäärän sijasta laatukertoimilla painotetun lukumäärän avulla. Näin puhtaasti kvantitatiivisiin mittareihin saadaan mukaan laatutekijä, jonka perustana on tiedeyhteisön arvio julkaisukanavan merkittävydestä. Siten julkaisufoorumin toteuttaminen tekee mahdolliseksi kehittää tutkimuksen laatua ilmaiseva indikaattori OKM:n rahoitusmalliin kaudelle 2013–16. Ministeriön asettama työryhmä onkin ehdottanut, että uudessa mallissa kansainvälisten refereejulkaisujen painoarvo on koko rahoituksesta 10% ja muiden tieteellisten julkaisujen 3%. Kun yliopistojen julkaisurekisterit saadaan kuntoon vuodesta 2015 lähtien, edellinen osuus ehdotetaan myönnettäväksi julkaisufoorumin tasolle 2 ja 3 sijoittuvien julkaisujen perusteella, jälkimmäinen vastaavasti tasolle 1 sijoittuvien julkaisujen mukaan (ks. OKM 2011a).

Rahoitusmallia koskevia päätöksiä ei ole vielä tehty, ja prosenttien painosuhte 10 – 3 saattaa vielä muuttua, mutta tieteellisen tutkimuksen kannalta erityisen merkittävää ehdotuksessa on julkaisujen painoarvon huima nousu. Näin julkaisufoorumin rakentaminen on jo sellaisenaan antanut vahvaa tukea tieteellisen tutkimuksen arvostamiselle maamme yliopistopolitiikassa. Jo tasolla 1, jolle sijoittuu suuri osa suomeksi julkaisevista kanavista, mutta myös noin 15 000 kansainvälistä kanavaa (vrt. Auranen ja Pölönen 2011), painoksi ehdotettu 3% on selvästi suurempi kuin nykyinen kaikkien julkaisujen määrän alle 2% paino. Siksi tuntuu kovin liioitellulta väittää, että julkaisufoorumi ”rankaisee eniten kotimaisia lehtiä” (Palonen ja Rinne 2011) ja ”tuho-

aa tieteellisten lehtien julkaisuedellytykset” (Jutla 2011).

On varmasti totta, että tasojen 1 ja 2 painoerolla on tarkoituksellisesti ohjausvaikutusta. On kuitenkin muistettava, että tason 2 lehdillä on vaativa julkaisukynnys, eikä ole mitenkään itsestään selvää, että niihin rohkeasti lähetetyt kirjoitukset tulevat hyväksytyiksi. Kansainvälinen ja kotimainen julkaiseminen eivät myöskään ole toisiaan poissulkevia – esimerkiksi filosofit ovat Eino Kailasta lähtien noudattaneet kaksoisstrategiaa, jonka mukaan saksan ja englannin lisäksi julkaistaan aktiivisesti myös ruotsiksi ja suomeksi. Onkin vaikea uskoa sellaisia pelkoja, että tutkijoiden halu julkaista tason 3 lehdissä johtaisi valtiopoliin alan “olennaiseen köyhtymiseen” Suomessa (Palonen ja Rinne 2011) tai voisivat olla “kuolinisku” monille jo nyt artikkelipulasta kärsiville suomalaisille lehdille (Jutla 2011).

Seuraan itse oman alani filosofian kansainvälisiä kärkelehtiä, mutta parinkymmenen tieteellisen seuran jäsenenä olen myös suomalaisten tiedelehtien suurkuluttaja. Tieteellisten seurain valtuuskunta tukee valtionavustusten kautta näiden kotimaisten lehtien julkaisemista, jota ei kustanneta yliopistojen perusrahoituksella. Julkaisufoorumin ja yliopistojen rahoitusmallin kannustavalla vaikutuksella ei ole tarkoitus heikentää kotimaisen julkaisemisen edellytyksiä. Kuten edellä on jo todettu, pikemminkin on pyritty “pelastamaan” niitä tieteenaloja, joita kotimaisen julkaisemisen suuren osuuden ja monografiatuotannon vuoksi ei voi ottaa asianmukaisesti huomioon viittauksiin perustuvien indikaattorien avulla.

Kuusikymmentä pääosin humanistis-yhteiskuntatieteellistä seuraa esitti tammikuussa 2012 kannanoton “monipuolisen ja -muotoisen tieteellisen julkaisutoiminnan puolesta”. Sen mukaan julkaisufoorumi ei kykene riittävästi ottamaan huomioon tieteen- ja tutkimusalojen eroja ja sen tuloksia voidaan käyttää vahingollisella tavalla muihin kuin alkuperäisiin tarkoituksiinsa. Ohjausryhmä teki tältä pohjalta aikaisempia ohjeita tarkentavan päätöksen, jonka mukaan tasolle 2 voidaan luokitella myös johtavia korkeatasoisia suomen- ja ruotsinkielisiä julkaisukanavia, jotka kattavat mahdollisimman laajasti suomalaisen yhteiskunnan, kulttuurin tai historian erityispiirteitä käsittelevää tutkimusta. Tasoluokitusta ja sen käyttöohjetta siten hiotaan vielä tämän vuoden aikana.

Teknologia ideologiana ja kriittinen utopismi

Patomäkeä eivät huolestuta julkaisuluokituksen mahdolliset heijastukset kansallisiin tieteesiin, vaan yleisemmät ja korkealentoisemmat kysymykset tutkimuksen vapaudesta ja autonomiasta. Viitekehysnäähän hän käyttää Jürgen Habermasin ajatuksia, jotka kumpuavat Adornon, Horkheimerin ja Marcusen kriittisestä teoriasta. Aiemmassa kommentissani Thomas Wallgrenin esittämään yliopistouudistuksen kritiikkiin olen argumentoinut, että Habermasin idealisoidut käsitteelliset erottelut eivät oikein hyvin onnistu pureutumaan akateemisen maailman todellisuuteen (Niiniluoto 2009). Habermasilainen lähestymistapa näyttää johtaneen Patomäen yliopistopolitiikassa kriittisestä realismista kriittiseen utopiisiin.

Habermasille (1971) “teknologia ideologiana” merkitsee sitä, että teknologia ja siihen liittyvä välineellinen järki alkavat hallita luonnon ohella ihmisiä. Arvosokeassa teknokraattisessa yhteiskunnassa poliittiset arvovalinnat naamioituvat tehokkaiden keinojen asiapohjaiseksi etsinnäksi, jolloin teknologian hallinta muuttuu poliittiseksi mutta samalla kätkee oman poliittisen luonteensa.

Habermasin pohjalta voisi todella ajatella, että julkaisufoorumin tapaiset tieteen mittaamisen järjestelmät ovat eräänlaisia “teknologioita”. Tämä ajatus jää kuitenkin Patomäeltä vaille uskottavaa kehitystä. Julkaisuluokittelunhan ei sinänsä liity mitään panos-tuotos-mallia. Julkaisufoorumi ja sen käyttö yliopistojen rahoitusmallissa ei myöskään kätke mitään politiikkaa, vaan kyse on avoimesti tiedepoliittisesta hankkeesta, joka pyrkii suomalaisen tutkimusjärjestelmän vahvistamiseen kansainvälisessä kilpailussa. Taustalla vaikuttavat arvot koskevat tutkimuksen laatua, jonka tunnistaminen palautuu tiedeyhteisössä suoritettuun vertaisarvointiin. Samanlainen avoimuus pätee useimpiin yliopistojen ranking-listoihin, joiden ongelmana voi kuitenkin pitää sitä, että niiden vaihtelevat kriteerit eivät ole yliopistojen itse asettamia.

Patomäki tulkitsee kriittistä teoriaa niin, että kaikki tehokkuuden tavoittelu – kuten yliopistojen tulosohjaus – “pyrkii järjestämään yhteiskunnalliset suhteet ulkoisina, päämäärätionaalisina hallinnan suhteina siten, että julkilausuttuna tavoitteena on joko tavaroiden ja palvelusten tuotannon määrän maksimointi tai kilpailukyky maailmanmarkkinoil-

la niiden tuotannossa”. Tämä muotoilu on sikäli harhaanjohtava, että kilpailukyky terminä tavallisesti ymmärretään määrällisessä ja ekonomisessa merkityksessä, jossa se on mitattavissa rahayksiköissä. Sen sijaan yliopistojen ”kilpailukyky” on niiden menestystä koulutuksen ja tutkimuksen aloilla. Lainaan omaa muotoiluani vuodelta 1990:

Tulosvastuun idea ei sinänsä ole tieteen hengen vastainen, jos yliopisto itse määrittelee tuloksensa tieteellisten kriteerien mukaisesti – oppineina maistereina, viisaina tohtoreina ja uutena totuudenmukaisena tietona. (ks. Niiniluoto 2011, 93).

Tämä teesi, jonka mukaan myös sivistysyliopisto voi olla tehokas itselleen ominaisten tavoitteiden toteuttamisessa, muodostaa kokoelmani *Dynaaminen sivistysyliopisto* ytimen. Patomäen mainitsemat vapaus, totuus ja oppiminen ovat minunkin mielestäni yliopiston tärkeimpiä hyveitä.

Patomäen facebookissa esittämä tyyli väite, jonka mukaan työryhmän ehdotus yliopistojen rahoitusmalliksi on ”uusi yritys syventää yliopistojen korruptiota Suomessa”, on perusteeton – ainakin jos korruptiolla tarkoitetaan Patomäen oman määritelmän mukaisesti ”hyeiden puutetta”. Juuri julkaisuforumin kautta tähän malliin tulee mukaan tieteellisen tutkimuksen ja sen laadukkuuden arvo.

Patomäen negatiiviset huomautukset julkaisuluokituksesta perusteluvat keskeisesti väitteeseen, että julkaisufoorumi on ”teknologia, jonka tavoitteena on lisätä teknillisesti hyödyllisen tiedon tuotantoa”. Hänen argumenttinsa kannalta valitettavasti – asian puolesta onneksi – kyseessä on julkaisuforumin täydellinen väärinkäsitys. Julkaisukanavien luokittelussa ei ole mukana minkäänlaista kriteeriä, joka koskee tutkimustiedon teknistä hyödyllisyyttä. Perustutkimus sekä Patomäen kauniisti kuvailemat hermeneuttiset ja emansipatoriset tieteet tarvitsevat kaikki omat julkaisukanavansa, joilla on sijansa julkaisuforumin kolmella tasolla – sikäli kuin ne täyttävät tieteellisyys-ehdot. Jokainen kiinnostunut voi tarkistaa julkaisuforumin verkkosivuilta, että eri tasoilla esiintyvillä julkaisukanavilla ei ole mitään vinoumaa kohti teknisen intressin hallitsemää tutkimusta.

Patomäen toisen heiton mukaan raha pääsee määrittämään laatua, kun viittauspisteitä kertyy tutkimusrahoittajien suosiossa olevia aiheita käsitteleville kirjoituksille. Tässäkin on tarkentamisen varaa. Vaik-

ka monissa maissa yksityiset yritykset rahoittavat suurimman osan tutkimus- ja kehittämistoiminnasta, niiden panokset suuntautuvat tuotteiden ja käytösesineiden suunnitteluun, kun taas suurin osa tieteellisistä julkaisuista tehdään yliopistoissa julkisella rahoituksella. Siten vertaisarvioinnin perusteella jaettavan julkisen tutkimustuen määrä heijastaa asiantuntijoiden näkemyksiä siitä, mitkä aihepiirit ovat tieteellisesti tai yhteiskunnallisesti merkittäviä. Tutkimusalojen välillä on kokoeroja, minkä vuoksi viittausten absoluuttisten lukujen sijasta tavallisesti tarkastellaan suhteellisia impakteja.

Vielä kirjassaan *Yliopisto Oyj* Patomäki myönsi, että ”tiedeinstituutio perustuu joka tapauksessa jatkuvaan kollegiaaliseen laadun ja pätevyyden arviointiin”, ja lisäksi ”oppialan, laitoksen tai tiedekunnan tutkimuksen ulkoinen arviointi on paikallaan” (Patomäki 2005, 149–150). Ehdotus tulosjohtamisen korvaamisesta ”tieteellisellä itsehallinnolla” jäi kuitenkin utopistiseksi luonnokseksi, sillä se sivuuttaa perustavat tosiseikat: yliopistojen perusrahoitus ei ole taivaalta putoavaa mannaa vaan tulee eduskunnan hyväksymästä valtion budjetista; sen kohdentamiseksi tarvitaan tiedepoliittinen väline, nykyisen käytännön mukaan opetus- ja kulttuuriministeriön soveltama rahoitusmalli, josta Suomen demokratian mukaisesti päätetään yleisellä tasolla yliopistolainsäädännössä ja tarkemmin OKM:n asetuksella yliopistojen annettua siitä lausuntonsa. Yliopistoille kohdennettujen määrärahojen käytöstä eri tarkoituksiin yliopisto päättää itse oman autonomiansa puitteissa.

Patomäki (2011) siis hylkää ”ideologiana” luokittelevä järjestelmän, joka viime kädessä nojaa vertaisarvioinnilla perusteltuun tieteellisen tutkimuksen arvoon. Hän valittaa sen murentavan tutkimuksen vapautta ja johtavan mielekkyyden katoon, sillä julkaisuforumissa tiedettä yritetään ”ulkoisesti mitata” sen ”vapauden kustannuksella”. Patomäen abstrakti retorikka kuitenkin unohtaa, että vertaisarviointiin pohjautuvat käytännöt ovat tieteen autonomian kulmakivi. Yliopiston määrärahojen osittainen riippuvuus tiedeyhteisön rakentamasta tieteellisten julkaisukanavien laatuluokituksesta ei toteutuessaan millään tavoin rajoita Helsingin yliopiston valtiopöytäprofessorin vapautta valita tutkimusaiheitaan ja tarjota tutkimuksensa tuloksia julkaistaviksi missä tahansa kansainvälisessä tai kotimaisessa julkaisusarjassa.

Politiikka on mahdollisen taitoa. Siten realistinen

politiikan tutkija tarkastelee niitä vaihtoehtoja, jotka jollain hetkellä ovat mahdollisia, ja etsii niistä parasta. Julkaisufoorumi on tässä mielessä realistista tiedepolitiikkaa, joka lähtee siitä tosiseikasta, että olemme eläneet julkisesti rahoitettujen yliopistojen tulosvastuun maailmassa jo yli kahden vuosikymmenen ajan, eikä ole edes toivottavaa palata vanhaan aikaan, jossa eduskunta vielä tiukemmin määräsi yliopistojen sisäisistä asioista momenttien ja virkojen tarkkuudella. Siksi tutkimuksen arviointi ja palkitseminen tulevat jatkamaan näköpiirissä olevassa tulevaisuudessa, ja meidän kannattaa etsiä parhaita tapoja niiden toteuttamiseen.

Utopiakirjallisuudella on toki myös sijansa tulevaisuuteen orientoituvassa politiikan tutkimuksessa ja yhteiskuntafilosofiassa. Patomäki (2006) on itse viitannut kriittisen realistin Roy Bhaskarin käyttämään “konkreettisen utopian” käsitteeseen, joka tarkoittaa “vaihtoehtoisia tapoja organisoida sosiaalisia käytäntöjä ja suhteita”. Näiden vaihtoehtojen kuitenkin tulisi hänen mukaansa olla “poliittisesti mahdollisia ja toteuttamiskelpoisia”. Kun avainkäsitteenä on mahdollisuus, on hyvä muistaa G. H. von Wrightin modaaliteorian oivallusta, jonka mukaan “diakroniset” mahdollisuudet saattavat hävitä peruttamattomien tapahtumien myötä (ks. von Wright 1984): esimerkiksi Paavo Väyrystä ei saanut enää äänestää presidentinvaalin toisella kierroksella helmikuussa 2012, mikä tosin ei estänyt joitakin turhautuneita kannattajia kirjoittamasta hänen nimeään äänestyslippuun. Yliopistojen tulosvastuuseen siirtyminen 1990-luvun alussa ei ole yhtä peruuttamaton tapahtuma, mutta tiedeyhteisöä ilman arvioinnin käytäntöjä ei ole koskaan ollutkaan realimaailmassa. Siten voimme erottaa kahdenlaisia mahdollisuuksia: edelliset (realistiset) perustuvat nykyhetken tilanteista lähteviin kehityspolkuihin, jälkimmäiset (utopistiset) edellyttävät siirtymistä kokonaan toisenlaiseen kuviteltoon historiaan tai ajan pyörän kääntämistä takaisin palaamalla johonkin jo aiemmin sivuutettuun vaihtoehtoon. Tästä syystä vallankumouksellisuus ja konservatiivisuus usein kohtaavat toisensa utopistisessa ajattelussa, kun taas realismin pohjalta on helppoa olla poliittisesti relevantteja

uudistuksia rakentava edistyksellinen. Tämä asetelma on näkynyt havainnollisesti myös yliopistouudistusta koskevassa debatissa, jota Heikki Patomäki tuoreessa kirjoituksessaan on haastanut jatkamaan julkaisufoorumin osalta.

LÄHTEET

- Auranen, Otto ja Pölonen, Janne. 2011. Vastaus Kosmopoliksen pääkirjoitukseen 2/2011. *Kosmopolis* 41:3, 68–69.
- Haberma, Jürgen. 1971. Technology and science as ideology. Teoksessa *Toward a rational society*. London: Heinemann.
- Harmaakorpi, Vesa ja Aula, Pekka. 2011. Läpimurtojen teko vaatii luovaa hulluutta. *Helsingin Sanomat* 13.12.2011.
- Jauch, Lawrence ja Glueck, William. 1975. Evaluation of University Professors' Research Performance. *Management Science* 22, 66–75.
- Jutila, Matti. 2011. Pääkirjoitus. *Kosmopolis* 41:3, 3–4.
- Merton, Robert K. 1973. *The sociology of science: theoretical and empirical investigations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Niiniluoto, Ilkka. 1984. Tieteen laadun arviointi. Teoksessa *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, Ilkka. 2003. Julkisuusperiaate ja tutkimustulosten salailu. Teoksessa *Totuuden rakastaminen*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, Ilkka. 2009. Yliopistouudistus on itsenäisyystaistelua. *Tiede ja edistys* 34:3, 233–240. (Myös teoksessa Niiniluoto (2011), 382–392.)
- Niiniluoto, Ilkka. 2010. Julkaisufoorumi kannustaa laatuun. *Tieteessä tapahtuu* 28:6, 1–2.
- Niiniluoto, Ilkka. 2011. *Dynaaminen sivistysyliopisto: sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987–2010*. Helsinki: Gaudeamus.
- Niiniluoto, Ilkka. 2012. Luovuuden vihollinen? *Yliopisto* 59:2, 4.
- OKM. 2011a. *Laadukas, kansainvälinen, profiloitunut ja vaikuttava yliopisto – Ehdotus yliopistojen rahoitusmalliksi vuodesta 2013 alkaen*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2001:26.
- OKM 2011b. *Sitaatioindeksityöryhmä II:n raportti – Suomalaisen tutkimusorganisaatioiden Web of Science -julkaisut ja niiden vaikuttavuus vuosina 1990–2009*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2011:34.
- Palonen, Emilia ja Rinne, Jenni. 2011. Mihin Julkaisufoorumihanke ja paneeli 19 vievät tutkimusta?. *Kosmopolis*, 41:3, 71–74.
- Patomäki, Heikki. 2005. *Yliopisto Oyj: tulosjohtamisen ongelmat – ja vaihtoehto*. Helsinki: Gaudeamus.
- Patomäki, Heikki. 2006. Realist ontology for future studies. *Journal of Critical Realism* 5:1, 1–31.
- Patomäki, Heikki. 2011. Julkaisuluokittelun politiikkaa: teknologia ideologiana. *Politiikka*, 53:4, 295–302.
- von Wright, Georg. H. 1984. Diacronic and synchronic modalities. Teoksessa *Truth, knowledge, and modality: philosophical papers vol. II*. Oxford: Blackwell.